

УДК [7.05:[2-525.4/.7:746.3/.4]](477)"1990/2020"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.06.1404>

ПРАКТИКА ДИЗАЙНУ В УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВНИХ ТКАНИНАХ (ВИРОБНИЦТВО, ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ)

Ольга ОЛІЙНИК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7292-3264>

кандидатка мистецтвознавства, наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ народного мистецтва,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: oliao1610mac@gmail.com

Сучасні церковні вироби призначені виконувати художньо-естетичні функції, відрізнятися новизною і оригінальністю як художнього, так і конструктивно-декоративного вирішення. Наприкінці 90-х рр. ХХ ст., паралельно із звичними авторськими художніми практиками, в українських церковних тканинах з'являється дизайн або художнє оформлення продукції, призначеної для подальшого тиражування. У зв'язку з цим виникає *актуальна* потреба визначення заявленої наукової проблеми щодо церковних тканин та канонічного одягу; аналізу практики дизайну на широкому порівняльному матеріалі; введенні у науковий обіг нових артефактів, які представляють сучасний промисловий розвиток галузі в Україні. *Мета статті* — висвітлити концептуальні засади та особливості застосування практики дизайну в галузі сучасного церковного текстилю панівних деномінацій в Україні, окреслити джерела інспірацій та тенденції розвитку художніх форм. *Об'єктом дослідження* є тиражована продукція — церковні тканини і канонічний одяг священнослужителів, виготовлені виробничими монастирськими майстернями та промисловими підприємствами України, а *предметом* — специфіка застосування практики дизайну в сфері сучасного українського церковного текстилю. *Територіальні межі* охоплюють терени сучасної України, а *хронологічні* — кінець 1990 — 2020-ті роки.

У дослідженні застосовано *методи* системного аналізу художнього явища — формально-стилістичний, іконографічний, порівняльний.

Ключові слова: дизайн, церковні тканини, священниче облачення, монастирські майстерні, гаптування, декор, стилістика, лицеве шитво, орнамент.

Olha OLIYNYK

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7292-3264>

Candidate of Arts (Ph. D).

Researcher at the Folk Art Department

of Ethnology Institute

of the National Academy of Sciences of Ukraine,

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: oliao1610mac@gmail.com

DESIGN PRACTICE IN UKRAINIAN CHURCH FABRICS (MANUFACTURING, ARTISTIC AND STYLE FEATURES)

In the late 1990s in parallel with the usual author's artistic practices in Ukrainian church fabrics, *design* appears — artistic decoration of products intended for further replication. The peculiarity of the design of canonical products is that this process must necessarily take into account the observance of church prescriptions, the semiotics of clothing and national traditions.

Design practice is represented in Ukraine by a number of specialized secular enterprises and numerous monastic machine embroidery workshops. This study analyzed the products of workshops from Kyiv, Lviv, Rivne, Kropyvnytskyi, Lutsk, and Volhynia regions. Today, the artistic concept of church fabrics is determined by tradition, the worldview principles of the contemporary and the possibilities of technology with software.

Article purpose — is to highlight the peculiarities of the application of design practice in the field of modern church textiles in Ukraine, to investigate sources of inspiration and trends in the development of artistic forms.

The *object* of the research are replicated products — church fabrics and canonical clothes of clergy from monastery workshops and industrial enterprises of Ukraine, and the subject is the specifics of the application of design practice in the field of modern Ukrainian church textiles.

The *article source base* there are scientific literature, materials of Internet sites of Ukrainian spiritual institutions and companies producing church textiles.

The method of systematic analysis of the artistic phenomenon — formal-stylistic, iconographic, comparative — were applied in the study.

The analysis of traditional and modern experience in the field of church textiles gives reasons to single out the main requirements for the development of the design of liturgical fabrics: artistic expressiveness, interpretation, associative image, a combination of centuries-old experience of liturgical sewing and the latest technologies. In the 21st century, designers, based on tradition (citation, reconstruction, interpretation and stylization), are busy searching for an artistic language to build a new aesthetic reality.

Textile attributes for the needs of the dominant denominations of the Ukrainian Church reveal certain differences in the choice of national-spiritual priorities and artistic-stylistic features, which is determined by the ideological and canonical foundations of the confessional confrontation in Ukrainian Orthodoxy (OCU and UOC MP).

Keywords: design, church fabrics, priestly vestments, monastery workshops, embroidery, decor, stylistics, face sewing, ornament.

Вступ. Виклики науково-технічного прогресу та комп'ютерних технологій стали важливими чинниками суспільних процесів, які впливають на формування світоглядних засад сучасних мистців. Завдяки новітнім технологіям та медіа суттєво розширюється інформаційний простір, формуються нові пріоритети часу, які докорінно змінюють підґрунтя мистецьких творів. Наслідки цього виявляються у тяжінні до технологізації мистецтва, експериментальних методів арт-практик, інтелектуалізації та глобалізації ідейного поля мистецтва, що домінує або й заміняє цілком естетичні пошуки та вирішення художньої форми мистцями.

В окремих випадках світоглядних засад мистців відбувається нівелювання майстерності та професійності як незатребуваних критеріїв на сучасному арт-ринку, натомість утверджує позиції еkleктика та кітч поряд з маркетинговими засобами, маніпуляціями мас медіа. Не минули ці явища і галузі церковного текстилю.

Вкрай важливими в протистоянні з зазначеними негативними проявами залишаються традиційні чинники формування мистецького світогляду, а саме — культурна спадщина, традиції, історичний досвід, ментальні та етнопсихологічні риси, які сприяють національно-культурній ідентичності мистців. В українському середовищі ця група чинників частково залежить від регіонального мистецького осередку, в якому працює мистець, та від його оточення.

Ще одна гостра проблема, яка вимагає окремих роз'яснень при розгляді виробництва церковних виробів в Україні наприкінці XX — на початку XXI ст., стосується національної та релігійної ідентичності українців різних християнських конфесій (конфесійного протистояння). Зі здобуттям незалежності Україна впродовж двох десятиліть перебуває у стані суттєвих соціокультурних перетворень, що помітно впливають і на релігійну сферу. В цей час розвиток національної та релігійної ідентичності українських громадян незалежної України відбувається в контексті формування модерної української нації європейського типу [1, с. 140].

Проте поступ в цьому напрямі не відбувався повноцінно і одностайно на всій території країни. Незважаючи на те, що наприкінці XX — початку XXI ст. значущість пострадянських ідеалів стрімко зменшилась на переважній частині України, вони

все ж продовжували панувати серед етнічних росіян та російськомовних українців, які мешкають на Півдні та Сході. Крім того, конфесійне протистояння в православ'ї сформувало суттєво різні ідентифікаційні матриці двох груп громадян України, які ідентифікували себе як: «віруючі Київського патріархату» (особи з розвинутою європейською та національною ідентичністю, вищим рівнем патріотизму) і «віруючі Московського патріархату» (особи з домінуючою пострадянською ідентичністю, низькою європейською та маргінальною національною ідентичністю) [1, с. 140]. Останні демонструють практично відсутність образу єдиної Київської церкви (натомість ними визнається Московська) та панування стереотипу «свій-чужий», де чужими, як правило, вважаються саме українці. Першочерговою причиною цього є деструктивний інформаційний тиск з боку Російської Федерації, який негативно впливає передусім на осіб з маргінальною і зміненою етнічною ідентичністю, заважає повноцінному формуванню європейської та національної свідомості.

Хоча на початку XXI ст. спостерігається певна розмитість релігійної ідентичності громадян України, проте, на думку спеціалістів [2], українське суспільство перебуває у стані пошуку нової релігійної ідентичності. А становленню релігійної, національної та європейської самосвідомості громадян України сприятиме захист українського інформаційного простору; подолання комплексу національної меншовартості; довершення процесу консолідації української нації на основі європейських ідеалів та української національної ідеї.

Проблема ідентичності в свідомості творців та споживачів суттєво відображається у виборі пріоритетів до наслідування. Передусім це стосується пропагування національних ідей, традицій в образотворенні і декоруванні. У минулому столітті в багатьох сферах художньої культури сформувалося кілька видів художніх практик, які різняться метою, завданнями, методами створення образу, характером взаємодії з соціокультурним контекстом та «споживачем»: мистецькі, дизайнерські, арт-практики. В цьому сенсі, хоча меншою мірою, проте не став винятком і церковний текстиль, який, як галузь мистецтва, передбачає образотворення, певну художню концепцію.

Мета нашої статті — висвітлити концептуальні засади та особливості застосування практики ди-

зайну в галузі сучасного церковного текстилю північних деномінацій в Україні. У дослідженні застосовані *методи* системного аналізу художнього явища — формально-стилістичний, іконографічний, порівняльний.

Основна частина. Наприкінці 90-х рр. XX ст. паралельно із звичними авторськими художніми практиками в українських церковних тканинах з'являється *дизайн* або художнє оформлення продукції, призначеної для подальшого тиражування. Сьогодні ця практика представлена в Україні низкою спеціалізованих світських підприємств та численними монастирськими майстернями машинної вишивки і шиття.

На відміну від мистецьких творів, дизайн-об'єкти можуть бути не авторськими, а брендовими. Головними для них є критерії конструктивності, технологічності, економічної доцільності, задоволення попиту тощо. Це творчість, обмежена техніко-економічними умовами. Саме в цьому сенсі слід розрізняти творчість і креатив: творчість інтуїтивна і спонтанна, а креатив — аналітичний і методологічний, орієнтований на передбачуваний результат. Від мистецького твору чекають образності, гострого імпульсу, вражень, а від дизайну — загальноприйнятої естетики та задоволення поточних утилітарних потреб. Тобто, виконані мистцями твори надихають, пробуджують проблеми, підносять духовність і художні запити споживача, а дизайн — задовольняє потреби, мотивує придбати і використовувати [3]. Робота дизайнера полягає у вдосконаленні принципів дизайн-проектування текстильних предметів церковного призначення, впровадження яких націлено на забезпечення достатнього рівня якості даної продукції та можливість її промислового виробництва.

Аналіз сучасної художньої продукції показує, що зміни в архітектурі, та оздоблювальних матеріалах храмів зумовлюють і зміни в церковному текстилі та його ролі в облаштуванні інтер'єру відповідно до сучасних стилістичних тенденцій (широкий діапазон — від мінімалізму до нарочитої декоративності).

Пропозиція на ринку церковних атрибутів, яка представлена переважно світськими брендовими компаніями (новітня форма представлення продукції — інтернет-магазини) та монастирськими майстернями машинної вишивки, сьогодні репрезентує часто по-

верхневій стилізації і нерідко — низької якості. Певною мірою засиллю несмаку протистоять виставкові проекти, наукові дослідження, присвячені національній спадщині у галузі декоративно-прикладного мистецтва. Вони утворюють потужну базу аналогів для сучасних дизайнерських розробок.

Особливість проектування канонічних виробів полягає в тому, що цей процес повинен обов'язково враховувати дотримання церковних приписів, семіотику одягу та національні традиції. Оскільки вимоги символіки є пріоритетними для даної галузі виробництва, вкрай важливим є вивчення базових елементів символізму, як основи формоутворення канонічного одягу, а також встановлення впливу символіки на форму окремих його елементів та декоративне оформлення.

Облачення священнослужителя є носієм інформації про місце особи в ієрархічній структурі церкви, тому, згідно з канонами візантійсько-слов'янського обряду, кількість елементів, що входять до комплексу літургійного одягу та сакральних покривів чітко регламентована залежно від ступеня священства духовної особи. Крім того, у відповідності до свят, днів чи подій, що відзначаються церквою, для богослужбового одягу визначені основні кольори: білий, червоний, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий, чорний. Усі вони символізують духовне значення святих осіб та священних подій.

Сучасні дизайнери і компанії намагаються враховувати вимоги безпосередніх споживачів щодо проектування канонічного одягу, зручності використання та визначення його основних споживчих характеристик. Вибір матеріалів для виготовлення та оздоблення облачення має визначальне значення в характеристиці його зовнішнього вигляду та експлуатаційних властивостей. Так, дослідник дизайну канонічного одягу В. Маліновський [4, с. 7] подає цікаві дані опитування серед духовенства, зокрема щодо декоративного оздоблення одягу: половина опитаних віддала перевагу комбінаціям різного орнаменту, 20% — рослинному, 15% — сюжетним зображенням, 15% — вишиванню. Більшість (80%) священників виявили бажання мати облачення з дорогіших тканин, яке, на їхню думку, повинно використовуватись до восьми років.

У православному світі широко відомий своїм давнім золотошвейним мистецтвом **Корецький монас-**

тир¹, де зберігаються традиції літургійного гаптування. Сьогодні у золотошвейній майстерні працює п'ять сестер, вишивають різні предмети облачення, ікони. Серед відомих робіт — вишиті ікони *Корецької Божої Матері «Споручниці грішних»* та *Святителя Алексія*, кілька патріарших параманів [5, с. 40].

Корецькі майстрині гармонійно поєднують давні традиції літургійного гаптування з сучасними технологіями золотошвейного мистецтва. «Золота» вишивка для культових предметів (покровів, риз, плащаниць тощо) виконується на машинах з програмним забезпеченням. Проте для ручних робіт, як наприклад митри, сестри постійно вивчають і освоюють давні прийоми шитва.

Подібна структура виробництва та організація технологічних процесів у швейно-гаптувальній майстерні ще однієї відомої волинської обителі, що в минулому славилася власним осередком золотошитва — **Зимненського монастиря**². Своєю продукцією, а це священниче та архієрейське облачення, митри, покрови, плащаниці, зимненські черниці створюють серйозну конкуренцію корецьким.

В оздобленні ієрейських митр — найосновнішого виду ручної продукції даної майстерні, знайшли відображення традиції об'ємного золотого шиття доби бароко, різних стилістичних течій XIX століття, а також народної вишивки. Стилістична «розмитість» і нав'язані патріархією стереотипи щодо художнього вирішення церковних атрибутів уподібнює зимненські твори з аналогічною продукцією майстерень інших українських та російських православних монастирів цієї ж юрисдикції, і в кінцевому висліді — масової продукції законодавця моди в православному текстилі, Церковного торговельного дому Софріно³ (Москва). Загалом їм притаманна нарочита пиш-

Іл. 1. Дизайнер за роботою над проектом. Святогірський Успенський Зимненський ставропігійний жіночий монастир. с. Зимне (Волинська область)

Іл. 2. Вишивальна машина. Святогірський Успенський Зимненський ставропігійний жіночий монастир. с. Зимне (Волинська область)

ність, надмірна декоративність, присутність додаткових оздоб, що пригнічують основні орнаментальні мотиви та лицеві вставки.

До беззаперечних якостей виробів зимненських черниць є досконале володіння технікою об'ємного гаптування металевими нитками, яка передається від старших сестер молодшим, наповнений етноестетикою декор та бездоганний художній смак.

Крім унікальних одиничних творів ручного гаптування, як митри і плащаниці, копітка праця над якими триває подекуди кілька місяців, у монастирі виготовляють тиражовану текстильну продукцію — різноманітні літургійні покрови і облачення служителів. Для цього тут існує оснащена найсучаснішими швейними та вишивальними машинами майстерня. Намальований вручну ескіз адаптується до роботи на машині спеціальною комп'ютерною програмою, яка в подальшому керує процесом вишивання (іл. 1, 2).

Майстерність та манера святогірських черниць-вишивальниць відома в регіоні й далеко за межами України. Церковні вироби зимненських сестер, подібно чернечому послуху, не рекламуються, важко про них довідатися і в ідеологічно упередженого духівництва. За власним поданням [6], їхня продукція на службі у багатьох відомих храмах патріархії, а ошатні митри під час богослужінь увінчують голови «єпископів, митрополитів і навіть патріархів!».

¹ Корецький Свято-Троїцький жіночий монастир — православний жіночий монастир у місті Корці на Рівненщині. До повномасштабної війни 2022 року підпорядковувався напряму московському патріарху Кирилу та не був частиною УПЦ (МП).

² Повна назва — Святогірський Успенський Зимненський ставропігійний жіночий монастир, розташований у с. Зимне (Володимир-Волинський район, Волинська область); перебуває в користуванні УПЦ (МП).

³ Швейний цех Художньо-промислового підприємства Російської Православної Церкви «Софріно» організований в 1988 р. у Софріно (Московської обл., Росія).

Іл. 3. Вишите ієрейське облачення «Крісо» (арт.01200). Інтернет-магазин «УПЦ-ТЕКСТИЛЬ». м. Київ

На відміну від монастирських майстерень з десятком-двома сестер-послушниць, у штаті провідних швейно-вишивальних брендів компанії працюють високо кваліфіковані спеціалісти: дизайнери по текстилю, технологи комп'ютерного управління вишивки, конструктори, швачки, вишивальниці, маркетологи та інші. Всі вони разом з потужною промисловою базою (новітні оргтехніка, розкрійне, швейне, вишивальне обладнання тощо) забезпечують складний виробничий процес від замовлення до доставки готового виробу клієнту.

До виробничих майстерень належить передусім швейний цех Художньо-промислового підприємства при Свято-Успенській Києво-Печерській Лаврі — беззаперечний монополіст галузі в Україні ще з радянських часів. Створений як дублер відомих російських виробництв православної церковної утвари («Софріно» та ін.), він до певної міри наслідує їхні художні ідеї та традиції. Від 1995 р. це сучасне текстильно-швейне підприємство під назвою «Православний текстиль», сьогодні — **«УПЦ-Текстиль»**⁴ працює в Київській Митрополії (УПЦ МП) [7]. За якістю та промисловими потужностями це серйозний конкурент на ринку церковної художньої продукції або «українське Сорфіно».

⁴ Повна назва — український православний церковний текстиль.

В асортименті підприємства священничі облачення, різноманітні храмові та церковно-обрядові тканини — плащаниці, покрівці, скатертини, хоругви, оздоблені візерунками машинної вишивки. На відміну від російської продукції «УПЦ-Текстилю» за художньо-стилістичними ознаками тяжіє до орнаментального церковного шитва XVIII—XIX ст. та української народної вишивки. Характерна особливість більшості пропонованих компанією церковних тканин — це «золотий» декор з орнаментальних комплексів, що вкриває більшу частину тла⁵ (іл. 2, 3). Домінує використання рослинних мотивів, улюбленими серед них — акант, лілія, виноградна лоза, типові для центрально-українського регіону стилізовані квітучі галузки. Характерним декоративним прийомом в орнаменті новітніх виробів є повтори завитків основного квіткового мотиву у різних кольорових градаціях метаніну. Іноді в декорі облачень трапляються натуралістичне трактування флори та урбаністичні зображення.

Матеріали тут застосовують натуральні та синтетичні, в технічному плані переважає машинна вишивка об'ємною гладдю по підкладу (нитяному, мотузковому) металізованими (метаніт, люрекс) та шовковими (віскоза, лавсан) нитками. Як ексклюзивні вироби компанія пропонує ручне орнаментальне гаптування канітеллю, інкрустацію намистинами та кольоровим камінням (митри, ікони, плащаниці). Для здешевлення продукції і тиражування в митрах, плащаницях та церковно-обрядових тканинах використовуються живописні та літографічні деталі.

У плащаницях переважають одноличні композиції з друкованим іконописним зображенням у середнику та орнаментальною каймою. Їхні назви («Новгородська», «Гефсиманія», «Петербурзька», «Завиток») вказують на джерело інспірації орнаментики, оскільки середник і шрифтове обрамлення шаблонні, а варіативність допущена тільки в орнаментальній каймі. Для підсилення декоративності у кайму вводять ще кілька вузьких орнаментальних стрічок. У шаблонній композиції виявляються запозичення з російських аналогів (витягнутий щільний шрифт, серафими — у кутах). На ці ж джерела вказують назви артикулів митр («Іверон», «Оптинська», «Цар-

⁵ Облачення архієрейське «Воскресне» (арт. 0012), облачення архієрейське (арт. 0026, 0027); облачення ієрейське (арт. 010219, 01201).

ська»), вишитих підризників («Новгородська стрічка», «Святогорський», «Тихвинський»).

Ще виразніше впливи Російської Православної Церкви помітні в хоругвах, а саме у використанні іконографії російських чудотворних ікон — «казанської», «володимирської» та домінуванні декору над сюжетністю. Орнамента тут рослинна, стилістично невиразна.

Художньо-промислове підприємство «**Золоте шитво**» [8] (Кропивницький) єдине на ринку України, яке більше двадцяти років спеціалізується на орнаментальному та фігуративному шитві золоту, срібною канителю та кольоровим шовком. Ця техніка вимагає ручного виконання, тому, не зважаючи на тиражування, кожен витвір компанії до певної міри оригінальний і унікальний. Примітно, що компанія визначилася з пріоритетами: всі вироби виготовляються «традиційно вручну за відновленими технологіями шитва давніх майстрів Київської Русі» з використанням інкрустації тільки дорогоцінним та напівдорогоцінним камінням, що робить вироби коштовними та ексклюзивними.

Проте аналіз художньої мови асортименту «Золотого шитва» (стилістики, іконографії, виразальних засобів) переконує, що українська за походженням майстерня перебуває під покровительством УПЦ (МП), а її продукція щодо канонів призначена передусім для потреб саме його приходів. Суперечливим моментом є й юридична назва майстерні — «Іноземне підприємство «Золоте шитво» [9], що наводить на думку про серйозне джерело фінансування дорогої продукції. Відомо також, що засновниця підприємства і його багаторічний директор — Жанна Майхровська, з 1995 одночасно працювала старшою майстринею золотошвейних робіт з гаптування канителю Православного комбінату «Софріно» (Москва РФ) [10].

Загалом асортимент церковного текстилю і масштабістність пропозиції підприємства вражає. За цим бачиться великий колектив фахівців та потужна промислова база з новітнім вишивальним обладнанням. Дається в знаки великий досвід роботи в галузі й висока конкурентоздатність продукції. Переважна більшість артикулів — облачення священнослужителів, митри, літургійні покрови, плащаниці, храмові та обрядові тканини — це художні вироби, оздоблені вишивкою. Майстрині підприємства демонструють

Іл. 4. Вишиті покрівці (арт.ро13). Інтернет-магазин «УПЦ-ТЕКСТИЛЬ». м. Київ

бездоганне володіння техніками лицевого та орнаментального (золотого) шитва, різними прийомами вишивання, інкрустацією каменями тощо.

У художньому плані майстри і дизайнери «Золотого шиття» зорієнтовані на аналогічні розробки російських підприємств, зокрема Софріно — з надмірним декоруванням, об'ємними швами, суцільно зашитими золотими нитками площинами, оздобленні перлами та натуральним камінням. Особливо це помітно в архієрейському канонічному одязі — сакосах, далматиках, підсакосниках, орарах, митрах тощо. Застосування лицевого шитва на облаченні — давня візантійська і українська традиція оздоблення архієрейського облачення, проте у «Золотого шитва» воно наслідує сучасні російські розробки. Наприклад, лицеві зображення розташовані у вигляді клейм (довкола зрізів рукава, подолу, вздовж грудни), в них використана поліхромія у поєднанні з золотими «окладами» та білосніжним тлом тканини (іл. 4).

Лицеве шитво однаковою мірою виконують вручну і на машинах. Багато сюжетного шитва, виконаного машинним способом, в облаченні, літургійних покровах, палицях, митрах⁶. Особливо вражають його масштаби на хоругвах («Старозавітна Трійця», «Одигірія», «Св. ап. Андрій Первозваний», «Знамення», «Воскресіння Христове»)⁷ (іл. 5).

⁶ Облачення архієрейське, арт. 9981, 906, 902; облачення ієрейське, арт. 9957, 1023, 1039; воздх, арт. 9836.

⁷ Хоругви, арт. 10067, 7586, 6550, 11445, 11447.

Іл. 5. Вишите облачення архієрейське (арт.5477). ПП «Золоте шитво». м. Кропивницький

Іл. 6. Фрагмент опріччя фелона (арт.1072). ПП «Золоте шитво». м. Кропивницький

«Золоте» орнаментальне шитво машинного виконання представляє широкий спектр дизайнерських розробок: від вихолощених орнаментів класицизму та періоду еkleктики до натуралістичних живописних і відверто народних мотивів. Впадає в очі намагання заповнити золотим орнаментом якомога більше фонові тканини (в облаченнях він ніби імітує золототкання).

У стилістиці орнаменту відчутні інспірації українського шитва XVIII—XIX ст. та еkleктизм. Рос-

Іл. 7. Митра ієрейська, оксамит (арт.9914). ПП «Золоте шитво». м. Кропивницький

линна орнаментика багата на пишні витіюваті форми, що вносять динаміку в бордюри, кайму, краї виробів. В оздобі канонічного одягу священнослужителів цілкове панування рослинного декору, який в окремих артикулах вкриває третю частину поля. Рясно декороване священниче облачення справляє враження царського вбрання⁸, що загалом затьмарює їхнє призначення та сакральну суть, відволікає від Літургії.

Митри представляють найповніший комплекс ручних робіт — гаптування по карті, канителю і трунцалом, лицеве шиття шовком, вишивка перлами, інкрустація камінням, та найбільшу варіативність декору (понад 160 артикулів). Проте ці ошатні й майстерно виконані вироби демонструють деяку стилістичну невизначеність та розмитість. У порівнянні з аналогічними російськими виробами кропивницькі багатші орнаментикою і оздобами, мають ефектніші виражальні засоби. Позитивно, що в митрах зовсім відсутні живописні та літографічні вставки. Особливо вишукані митри з крупними клеймами лицьового шитва (іл. 6).

В композиційному вирішенні плащаниці наслідують зразки російських темноземельних плащаниць «Оплакування» 16—17 ст. або «Покладення в гріб» розгорнутої історичної іконографії кінця XIX ст. (іл. 7).

Церковна майстерня «*Покров*» [11] (Київ, ПЦУ) спеціалізується на виготовленні суто облачень для священнослужителів та фурнітури. Це до-

⁸ Облачення архієрейське, арт. 862, 890, 900; облачення ієрейське, арт. 2473, 1072, 1055, 1049.

свідчений суб'єкт на ринку церковної продукції ще з 1992 року. У пріоритеті компанії — дотримання православних канонів, традицій та високих стандартів якості. Вся вишита продукція — ікони для ієрейського облачення, палиці, фурнітура (аплікації для дияконського одягу, скражалі для мантиї, набори нашивних хрестів) та лиштви підризників та підсакосників, виконані машинним способом.

Художня концепція церковних творів проникнута національною символікою та українськими традиціями церковного гаптування. Про це свідчать орнаментальне шитво та назви візерунків гаптованих елементів (хрестів) фурнітури для оздоблення єпископських та священничих облачень: «Софія», «Острог», «Кляжич», «Княгиня», «Лавра». Наприклад, хрещаті візерунки «Софії» і «Лаври» інспіровані орнаментикою розписів та архітектурного оздоблення видатних українських православних святинь — Софії Київської та Києво-Печерської лаври. Орнаментика «Острог» асоціюється з періодом розквіту української культури — козачиною, інші — мистецтвом Княжої доби (іл. 8).

Ще переконливіше представляють українські традиції гаптування лиштви архієрейських підсакосників та підризників. У буйних акантових орнаментальних композиціях простежуються виразні бароккові ремінісценції, а в поліхромних квіткових гірляндах — співмотиви з народною вишивкою козацької доби (візерунки «Халкідон», «Ніжність», «Райський сад»)⁹. Провідні мотиви рослинної орнаментики лиштв — акант, тюльпан, барвінок, мальва, в'юнок, грона калини та винограду.

Лицеве шитво на нашивних іконах для шат священнослужителів представляє кілька сюжетів та зображень («Добрий Пастир», «Деїсис», «Зішестя до гробу», «Богородиця Єлеус», шестикрилий серафим)¹⁰ наслідує візантійські традиції іконопису (іл. 9, 10).

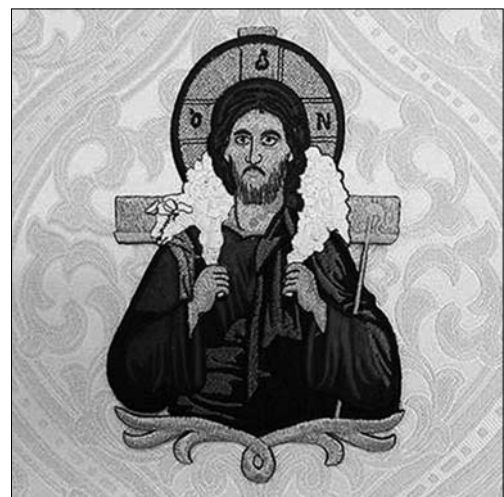
Схожі духовні та художньо-стилістичні пріоритети у Майстерні церковного одягу «**Предко**» при Києво-Михайлівському Золотоверхому монастирі (ПЦУ)¹¹. Поза тим, що майстерня більше спе-

Іл. 8. Плащаниця Спасителя («Оплакування») арт. 1441). ПП «Золоте шитво». м. Кропивницький

Іл. 9. Набір хрестів для ієрейського облачення «Софія». Церковна майстерня «Покров». м. Київ

Іл. 10. Ікона на палицю «Добрий Пастир». Церковна майстерня «Покров». м. Київ

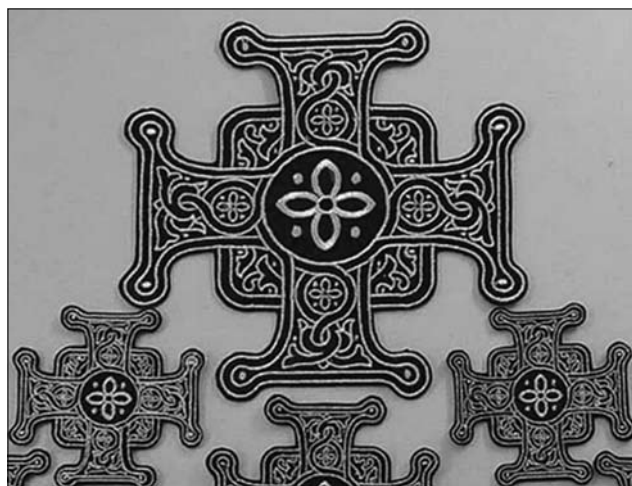
⁹ Підризник Халкідон» і «Ніжність», підсакосник «Райський сад».

¹⁰ Ікони на облачення «Добрий Пастир», «Ісус Христос Блаженний», «Христос», «Богородиця», «Серафим».

¹¹ Майстерня церковного одягу «Предко» заснована в 2014 році священником ПЦУ о. Михайлом Предком в Ки-

Іл. 11. Вишита ікона на опріччя фелону «Богородиця». Церковна майстерня «Покров». м. Київ

Іл. 12. Набір хрестів для ієрейського облачення. Майстерня церковного одягу «Предко». Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир (ПЦУ)

Іл. 13. Хрест для опліччя ієрейського облачення. Майстерня церковного одягу «Предко». Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир (ПЦУ)

ціалізується на пошитті облачення, представлений асортимент церковного текстилю рясніє орнаментальними знахідками, оригінальними композиційними ходами. Помітно, що при розробці орнаментальних оздоб дизайнери захоплюються мистецтвом Візантії та Давньої Русі, тонко вловлюючи стилістику творів. Ця стилістика пронизує вишиті елементи облачень (хрести на опріччя, епитрахиль, ора), орнаментальні обрамлення платів тощо, експонується на архієрейські скрижалі. Орнамент відзначається чіткістю побудови (подекуди навіть схематичністю), розміреним ритмом, простими, вихолощеними від зайвих деталей мотивами. Шарм вишитого декору «Предко» полягає в особливій естетиці мінімалізму, що вигідно вирізняє його серед решти надміру оздоблених церковних тканин (іл. 11, 12). Репрезентативна продукція компанії (хоругви, прапори) наповнена українською та державною символікою, відповідним колоритом (іл. 13).

Оригінальну текстильну продукцію пропонує вишивальний цех підприємства церковної утварі «Обаров», що працює поблизу Рівного¹². Людський талант та ідеї у поєднанні з цифровою точністю машини тут отримали чудове втілення. Завдяки новітньому вишивальному обладнанню з комп'ютерним забезпеченням компанія активно просуває в своїх текстильних виробках лицеве шитво, що вигідно вирізняє її на ринку, а продукцію робить винятковою та художньо виразною. Цей сучасний тренд, підтриманий багатьма підприємствами галузі з відповідними технічними можливостями, загалом сприяє відродженню давніх традицій лицевого шитва, візуальній реконструкції образності церковних шат. Дизайн-практика дозволяє широке площинне проектування шитва, накладання кількох колористичних шарів, поєднання плоского фактурного шитва і об'ємного гаптування. І все це з мінімальними затратами людських ресурсів.

Іконографія сюжетних зображень базується на іконописі XIX століття та візантійських зразках. Серед поширених іконографічних сюжетів «Деїсис», «Одигітрія», «Покрова», «Старозавітна Трійця», «Во-

єві (джерело — URL: <https://www.facebook.com/people/Майстерня-церковного-одягу-Predko/100057644851810/>)

¹² Майстерні церковного магазину-складу працюють при церкві Покрови Пресвятої Богородиці в селі Обарів поблизу Рівного (джерело — URL: <http://obarov.com.ua/>)

Іл. 14. Хоругва 3 механізованого батальйону 14 ОМБР. Майстерня церковного одягу «Предко». Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир (ПЦУ)

скресіння», «Спас Нерукотворний» та інші. Лики та руки виконані фотодруком на тканині, а дрібні бганти шат та німби — кольоровим метаніном та шовком. Кожне з зображень має по кілька колористичних варіантів. Особливою ошатністю відзначаються сріблясто-білі ієрейські облачення (іл. 14, 15).

Облачення та храмово-обрядові вироби цієї майстерні рясніють багатим орнаментальним шитвом, взорованим на пишні акантові композиції із завитками доби бароко. Вигаптуваний орнамент мов вишукане мереживо вкриває опріччя фелонів, оздоблює широкою ділянкою краї рукавів і подоли облачень. В рослинній орнаментіці присутні передусім мотиви витончених квітів — лілій, мальв, троянд, а також грона винограду з пшеничними колосками (євхаристійна символіка) (іл. 16).

Гаптовані плащаниці майстерня «Обаров» пропонує у кількох сюжетних та композиційних варіантах: Господські одноличні плащаниці (з іконописом візан-

Іл. 15. Вишита ікона Спасителя для опліччя ієрейського облачення (код: iv0001)

Іл. 16. Вишита ікона Трійці для опліччя ієрейського облачення (код: iv0006)

тійського, грецького зразка чи малярства XIX ст.¹³, з різною пропозицією кайми, серафимів чи євангелістів по кутах); Покладання до гробу («українська» і «румунська»)¹⁴, Богородична однолична¹⁵ та Успіння Пресвятої Богородиці¹⁶. Найулюбленіші мотиви рослинного орнаменту кайми — вже згадувані грона винограду у поєднанні з пшеничними колосками, польовими квітами або троянди, вишиті у двох-трьох кольорових градаціях.

Близькі до рівненських за стилістикою, художньо-композиційними та технологічними ознаками вироби грона волинських вишивальних майстерень. Це передусім Церковна майстерня «Фелон» (Луцьк) [12], відомий в регіоні бренд церковної утвари. Ху-

¹³ Плащаниці Спасителя (Код: pl0002, грецька Код: pl0004, Код: pl0003).

¹⁴ Плащаниці Спасителя (Код: pl0007, Код: pl0006).

¹⁵ Плащаниця Богородиці з тропором (Код: pl0001).

¹⁶ Плащаниця Богородиці (Код: pl0005).

Іл. 17. Опліччя фелону руського крою (код: ob0200). Церковна Утварь Обаров. с. Обарів (Рівне)

Іл. 18. Вишита катапетасма «Христос — Виноградна Лоза» (№ 8). FELON — інтернет-магазин церковної вишитої продукції. м. Луцьк

дожне і тематичне вирішення її продукції цілком підпорядковане вимогам парафії Московського патріархату. Це чітко простежується в асортименті, крої, конструктивних елементах, виборі іконографічного репертуару та оздобі. Однак, подібно багатьом українським підприємствам галузі «Фелон» зумів створити власне неповторне виробництво цер-

ковного текстилю, наповнене українськими етноестетикою та традиціями, що виявляються в особливій ліричності образів, посиленій декоративності, поліхромії (як у сюжетному, так і орнаментальному шитві), провідних мотивах.

Вишиті вироби майстерні, а це богослужбове облачення, літургійні покрови, храмові та обрядові тканини, відзначаються чи не найбільшою різноманітністю іконографічних сюжетів в лицевому шитві (тільки вишитого облачення понад двісті пропозицій!). Причому, в окремих виробах (фелонах грецького крою) дизайнери поєднують кілька зображень, зокрема у вигляді розгалужених композицій з клеймами (грецька іконографія Христос — Виноградна Лоза¹⁷ та Богородиця — Дерево Єсееве¹⁸). Іноді композиція на опліччях священничих облачень складається з центрального сюжету, оточеного знизу чотирма клеймами — Ісус з євангелістами¹⁹, Покрова зі сценами життя Богородиці²⁰, Благовіщення зі святими Софією, Вірою, Надією, Любов'ю²¹ та інші (іл. 17, 18).

Однією з найпоширеніших іконографій облачень руського крою є «Деїсис», проте залежно від святкового призначення облачення застосовують інші іконографії: Одигітрія, Спас Нерукотворний, Воскресіння, Христос у терновому вінку (Esse Homo), Св. Миколай, Вознесіння, Старозавітна Трійця тощо. Майстерня «Фелон» при розробці дизайну ієрейських облачень часто звертається до грецьких, російських та українських зразків іконопису, наприклад іконографії «Достойно є»²², Казанської та Почаївської Божої Матері²³. Великою варіативністю вишитих сюжетних зображень вражають також інтер'єрні тканини, наприклад, катапетасми: «Одигітрія», «Св. Миколай», «Воскресіння», «Христос — Лоза виноградна», Божої Матері «Розчулення»²⁴.

¹⁷ Облачення грецьке № 60, катапетасма № 8.

¹⁸ Облачення грецьке № 62.

¹⁹ Облачення грецьке № 29, 43.

²⁰ Облачення грецьке № 76.

²¹ Облачення грецьке № 44.

²² «Достойно є» (грец. Ἀξιὸν ἔστί) — назва чудотворної ікони Божої Матері, що зберігається в Успенському храмі адміністративного центру Святої Афонської Гори — Кареї.

²³ Облачення грецьке № 93, Облачення руське № 142, Облачення грецьке № 123.

²⁴ Ікона Божої Матері «Розчулення» (інша назва — «Всіх радощів Радість») — російська чудотворна ікона, т. зв.

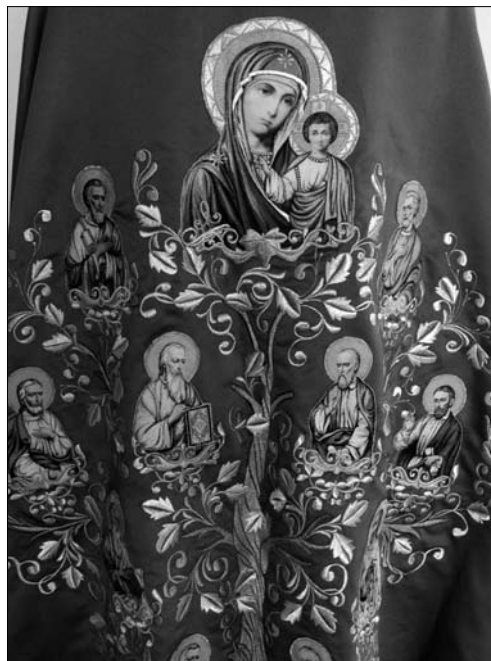
Прототипами більшості з них є грецькі та російські православні ікони.

Трактування фігур реалістичне, зі світло-тіньовим моделюванням об'єму та природними позами. Лицеве шитво, завдяки технічним можливостям вишивальних машин, поліхромне, з використанням кількох колористичних шарів. Так, спочатку закладається метанітом золотисте чи срібliste орнаментальне тло сюжетної композиції, далі фонові площини клейм чи одягу (окремі проходи кожного кольору) і в останню чергу — лики, руки, дрібні деталі переднього плану.

Щодо орнаментальної вишивки, то за багатством композицій та мотивів вона не поступається лицевій. Особливість орнаментальних композицій майстерні «Фелон» полягає в тому, що тут золоте гаптування нерідко поєднується з кольоровими деталями або мотивами. Окремі артикули церковних тканин взагалі оздоблені поліхромним квітковим візерунком, що виявляє його народну основу (іл. 19).

Майстерня широко пропонує різноманітний дизайн митр (більше 100 пропозицій!). Це переважно орнаментальне шитво із використанням ручної роботи; вишивки канителлю, трунцалом, річковими перлами, бісером, склярусом, стразовими доріжками, інкрустація стразами та кольоровим камінням. З незвичного у даному типі текстильної продукції — це поліхромні орнаментальні групи з букетів польових квітів і колосків, виконані об'ємною вишивкою канителлю, шовком, люреksom, склярусом, перлами. Для лицевих клейм найчастіше використані літографічні вставки. В виборі мотивів та виражальних засобів помічені виразні російські впливи — двоголовий орел, царська корона²⁵, крупні зображення серафимів²⁶, фігурне обрамлення лицьової вставки у вигляді теремка²⁷, сітчастий візерунок, що імітує мереживо²⁸, значна присутність в оздобленні перлів (іл. 20, 21).

Стилістично близькі і подібні художнім виразом до «Фелона» церковні текстильні вироби двох інших луцьких майстерень — «Фавор»²⁹ та «Три-

Іл. 19. Вишите облачення грецьке «Богородиця — Дерево Єсееве» (№ 62) FELON — інтернет-магазин церковної вишитої продукції. м. Луцьк

Іл. 20. Вишита лиштвa підризника (№ 9). FELON — інтернет-магазин церковної вишитої продукції. м. Луцьк

кірій» [13]. Остання на ринку церковних виробів з 2014 року і спеціалізується зокрема на оздобленні їх машинною вишивкою. В асортименті передусім звертають на себе увагу багатоваріантні дизайнерські розробки Господніх та Богородичних плащаниць.

Композиція більшості з них повторює схему та іконографію російських плащаниць: з виразним шрифтовим обрамленням з витягнутих у висоту букв, серафими по кутах, додаткові обрамлення вузькими орнаментальними стрічками. Проте декоративна концепція плащаниць цієї майстерні вирізняєть-

Серафимо-Дівеєвська, яка належала преподобному Серафиму Саровському. Зараз зберігається в Москві.

²⁵ Митра № 30.

²⁶ Митри № 58, 63.

²⁷ Митри № 6, 27.

²⁸ Митри № 61, 71.

²⁹ Творча проектно-виробнича майстерня «Фавор» створена в 1997 році для виготовлення православних церковних товарів (джерело: URL: <https://firma-favor.com/>)

Іл. 21. Митра вишита, оксамит, ікони поліграфія (№ 78). FELON — інтернет-магазин церковної вишитої продукції. м. Луцьк

Іл. 22. Митра вишита, перла, оксамит, ікони поліграфія (№ 3). FELON — інтернет-магазин церковної вишитої продукції. м. Луцьк

Іл. 23. Плащаниця Богородиці (код. 5281-art). Церковна майстерня «Трикірія». м. Луцьк

ся з числа інших майстерень під духовним наставництвом УПЦ МП розмаїттям рослинних візерунків. Це пишні поліхромні бордюри з натуралістично трактованих квітів (троянд, півоній, лілій, барвінку тощо) та квіткових груп, вишитих золотим, срібним люрексом та кольоровим шовком.

Серед іконографічних варіантів переважають одноличні плащаниці грецького зразка (Христос в гробі) з різною розробкою середника та орнаментальної кайми. Майстерня пропонує понад двадцять композиційних вирішень Богородичних плащаниць з вишукано стилізованим квітковим оточенням, де провідним мотивом є квітка лілії. Особлива елегантність присутня в плащаниці «Успія Пресвятої Богородиці» з двома пристоячими ангелами зі свічками³⁰. До

³⁰ Плащаниця Божої Матері з Ангелами (Код: 2747-art).

беззаперечних переваг виробів «Трикірія» віднесемо лицеві зображення середника, виконані на вишивальних автоматах із застосуванням арт-квілтингу³¹. Трактують фігур і шат тут площинне, з тонким графічним рисунком та фактурним опрацюванням (німба, опаски, гробу, облачення) (іл. 22).

Найбільша майстерня машинної вишивки в західному регіоні України — Майстерня з пошиття церковного одягу «Риза» (Львів) [14], з 2004 р. займається пошиттям священничих облачень, різного роду покрівів, митр, плащаниць, а також десятків найменувань елементів для аплікації. Майстерня обладнана сучасною вишивальною комп'ютерною технікою, що дозволяє швидко виконувати гаптований декор, а також легко його тиражувати. На можливостях сучасної машинної вишивки базується асортимент художнього підприємства — священничі облачення (архієрейські, ієрейські, дияконські) «грецького» та «руського» крою, рясно оздоблені орнаментальним декором різного, стилістично не виразного спрямування (іл. 23, 24).

Орнаментальні композиції облачень творять квіткові мотиви (поєднані в галузки, букети, гірлянди), різноманітні «розквітли» хрести, рідше трапляються фігурні зображення (серафими). У виборі рослинних мотивів дизайнери часто орієнтуються на зразки

³¹ Арт-квілтинг — це вид декоративної текстильної техніки з широкими можливостями, при якому основне полотно доповнене тканиною з стібаною чи прошитою (quilt — англ.) фактурою. Отриманий об'єм дає незвичайні світлотні і текстурні ефекти.

української народної вишивки (Поділля, центральна частина України). Лицеве шитво представлене у вигляді кількох округлих клейм для опліччя ієрейського фелону, які тиражуються на вишивальних автоматах. Художніми якостями відзначаються рукотворні хрести-нашивки, гаптовані золотистою канителлю та доповнені кольоровими камінцями. Численні хрестові композиції інтерпретують мотиви українського церковного гапту XIX — початку XX століття (іл. 25).

Висновки. Модель взаємовідносин художніх практик у мистецтві текстилю початку XXI століття визначається зміною пануючих парадигм, і в зв'язку з розвитком технологій та поширенням віртуальної реальності відбуваються не тільки кількісні зміни у структурному співвідношенні між видами художнього текстилю і дизайном, але й значні якісні зрушення.

Аналіз традиційного та сучасного досвіду в галузі церковного текстилю дають підстави виокремити основні вимоги щодо розробки дизайну літургійних тканин, серед яких: художня виразність, асоціативність образу; в технічному плані — поєднання багатовікового досвіду літургійного шитва та новітніх технологій і тенденцій дизайну. Сучасні методи проектування церковного текстилю передбачають поступове, ретельне переосмислення першоджерел з метою збереження їх емоційно-інформативних, художньо-композиційних та технологічних ознак. У XXI столітті дизайнери в галузі церковних тканин, базуючись на традиції (цитування, реконструкції, інтерпретації та стилізації), зайняті пошуком художньої мови для побудови нової естетичної реальності.

Текстильні атрибути для потреб української церкви представлені переважно світськими брендовими компаніями та монастирськими майстернями машинної вишивки, виявляють певні відмінності у виборі національно-духовних пріоритетів та художньо-стильових ознак, що зумовлено ідейно-канонічними засадами конфесійного протистоянням в українському православ'ї (ПЦУ і УПЦ МП). Продукція під духовним покровительством Української Церкви проникнута національною символікою та традиціями церковного шитва, тоді як підприємства в зоні впливу Московської патріархії орієнтуються на канони російського православ'я та взірці провідних російських виробників церковного текстилю.

Іл. 24. Вишите ієрейське облачення руського крою (092М). Церковний магазин-майстерня «Риза». м. Львів

Іл. 25. Плащаниця Спасителя, оксамит (065S). Церковний магазин-майстерня «Риза». м. Львів

Список скорочень:

ПЦУ — Православна Церква України

УПЦ МП — Українська Православна Церква

Московського патріархату

1. Воропаєва Т. Динаміка розвитку національної та релігійної ідентичності громадян України (1991—2011 рр.) *Православ'я в Україні: Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції*. Під ред. еп. Переяслав-Хмельницького і Бориспільського Єліфанія (Думенка) та прот. Віталія Клоса. Київ: Київська православна богословська академія, 2011. С. 135—145.
2. Маринович М. Проблема збереження релігійної ідентичності в умовах відкритого суспільства. *Громадянське суспільство як здійснення свободи: централь-*

- но-східноєвропейський досвід. За заг. ред. А. Карася. Львів, 1999. С. 219—224.
3. Девочкина О. *Дизайн — это не искусство*. URL: <http://tutdesign.ru/cats/art/2408-dizayn-eto-ne-iskusstvo.html> (Дата звернення: 15.09.2022).
 4. Малиновський В.І. *Вдосконалення процесу проектування канонічного одягу складної форми*. Автор. дис. к. т. н. 05.19.04 — Технологія швейних виробів. Київський національний університет технологій та дизайну. Київ, 2007 р.
 5. Андрієвська М.О. Свято-Воскресенський Троїцький Корецький ставропігальний жіночий монастир. Золотошвейна майстерня. *Церква — наука — суспільство: питання взаємодії*. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова). Матеріали Тринадцятої Міжнародної наукової конференції (27—29 травня 2015 р.). Київ, 2015. С. 39—41.
 6. Святогорський Успенський Зимненський ставропігійний монастир на Волині. *Швейна та золотошвейна майстерні*. URL: <http://zymne.org/shveina-ta-zotoloshveina-maisterni> (Дата звернення: 15.09.2022).
 7. Текстильно-швейне підприємство «УПЦ-ТЕКСТИЛЬ». URL: <https://upctextil.com/ua/> (Дата звернення: 15.09.2022).
 8. *Золоте шитво*. Художньо-виробниче підприємство. Офіційний сайт. URL: <https://zolotoe-shitvo.kr.ua> (Дата звернення: 15.09.2022).
 9. *Золоте шитво*. Іноземне підприємство. UA-Region. Каталог підприємств України. URL: <https://www.ua-region.com.ua/37796026> (Дата звернення: 15.09.2022).
 10. Художньо-виробниче підприємство «ЗОЛОТЕ ШИТВО» ПП «ЄРКІР». URL: <https://who-is-who.ua/main/page/yuvilyars2009/73/385> (Дата звернення: 15.09.2022).
 11. *Церковна майстерня «Покров»*. Офіційний сайт. URL: <https://pokrove.com.ua/> (Дата звернення: 15.09.2022).
 12. FELON — інтернет-магазин церковної вишитої продукції. URL: <https://felon.com.ua/catalogue/> (Дата звернення: 15.09.2022).
 13. *Церковна майстерня Трикірій*. URL: <https://cerkovna-utvar.com/> (Дата звернення: 15.09.2022).
 14. *Церковний магазин-майстерня «Риза»*. URL: <http://www.ryza.com.ua/> (Дата звернення: 15.09.2022).
- of materials of the All-Ukrainian scientific conference. Kyiv: Orthodox Theological Academy [in Ukrainian].
- Marynovich, M. (1999). The problem of preserving religious identity in the conditions of an open society. *Civil society as an exercise of freedom: Central and Eastern European experience* (Pp. 219—224). Lviv [in Ukrainian].
- Devochkina, O. *Design is not art*. Retrieved from: <http://tut-design.ru/cats/art/2408-dizayn-eto-ne-iskusstvo.html> (Last accessed: 5.11.2021) [in Russian].
- Malinovsky, V.I. (2007). *Improvement of the design process of canonical clothes of complex shape*. Author. thesis Ph. D. Kyiv: National University of Technology and Design [in Ukrainian].
- Andrievska, M.O. (2015). Holy Resurrection Trinity Koretsky stauropigial women's monastery. Gold sewing workshop. *Church — science — society: issues of interaction* (Pp. 39—41). In honor of Metropolitan Yevhenii (Bolkhovitinov) of Kyiv. Proceedings of the Thirteenth International Scientific Conference (May 27—29, 2015). Kyiv [in Ukrainian].
- Svyatogorsky Dormitionsky Zimnensky stauropygial monastery in Volyn. *Sewing and gold sewing workshops*. Retrieved from: <http://zymne.org/shveina-ta-zotoloshveina-maisterni> (Last accessed: 15.09.2022) [in Ukrainian].
- Textile and sewing enterprise «UPTS-TEXTIL». Retrieved from: <https://upctextil.com/ua/> (Last accessed: 15.09.2022) [in Ukrainian].
- Golden stitching. *Art and production enterprise*. Retrieved from: <https://zolotoe-shitvo.kr.ua> (Last accessed: 15.09.2022) [in Ukrainian].
- Gold sewing, Foreign enterprise. UA-Region. *Catalog of enterprises of Ukraine*. Retrieved from: <https://www.ua-region.com.ua/37796026>. (Last accessed: 15.09.2022) [in Ukrainian].
- Art and production enterprise «ЗОЛОТЕ ШИТВО» ПП «ЄРКІР». Retrieved from: <https://who-is-who.ua/main/page/yuvilyars2009/73/385> (Last accessed: 15.09.2022) [in Ukrainian].
- Church workshop «Pokrov». Retrieved from: <https://pokrove.com.ua/> (Last accessed: 15.09.2022) [in Ukrainian].
- FELON is an online store of church embroidered products. Retrieved from: <https://felon.com.ua/catalogue/> (Last accessed: 15.09.2022) [in Ukrainian].
- Trikiriy church workshop. Retrieved from: <https://cerkovna-utvar.com/> (Last accessed: 15.09.2022) [in Ukrainian].
- Church shop-workshop «Riza». Retrieved from: <http://www.ryza.com.ua/> (Last accessed: 15.09.2022) [in Ukrainian].

REFERENCES

Voropayeva, T. (2011). Dynamics of the development of national and religious identity of citizens of Ukraine (1991—2011). *Orthodoxy in Ukraine* (Pp. 135—145). Collection